

Privid znanstvenog rada i povijesna naiva. Kritički osvrt na knjigu “Varaždinske Toplice i naselja” Božene Filipan

Uvod

Božena Filipan iz Varaždinskih Toplica, profesorica psihologije, umirovljena prosvjetna djelatnica, već više od 30 godina objavljuje brojne radove uglavnom o temama iz prošlosti Varaždinskih Toplica. Neki od tih radova atribuirani su kao izvorni znanstveni radovi. Kruna njezinog bavljenja topličkom poviješću trebalo bi biti djelo *Varaždinske Toplice i naselja*, od čega su objavljena dva sveska: 1. *Traganje za izvorima*, Varaždinske Toplice, 2005; 2. *Varaždinske Toplice u hrvatskoj povijesti i kulturi*, Varaždinske Toplice, 2010. Najavljen je i treći svezak.

Spomenuta dva sveska formatom, opsegom i oblikovanjem djeluju respektabilno. Pogled na impressum to potvrđuje. Oba sveska su bogato i funkcionalno ilustrirana te opskrbljena potrebnim znanstvenim aparatom, a samo bi sva kazala trebala biti u zadnjem, trećem svesku. Svaki svezak donosi izvode iz vrlo pohvalnih i afirmativnih recenzija redom iz pera znanstvenih i kulturnih uglednika. Prvi svezak ima i vrlo pohvalan pogovor od strane jednog akademika. Naposljetku, kao potvrda izvrsnosti ovoga djela trebao bi biti navod da se objavljuje potporom Ministarstva kulture RH. Ja bih ipak predložio da pogledamo i drugu stranu medalje. Ne bih se obazirao na to što se kao godina objavljivanja jednog i drugog sveska navodi godina ranije. To je sitnica, ali bih upozorio na neosporne činjenice koje je Božena Filipan vješto prikrila dopadljivim prividom znanstvenoga rada.

Manipulacije pravnim statusom Varaždinskih Toplica u feudalizmu

Dobro je poznato da se u Hrvatskoj od 16. st., kada započinje proces refeudalizacije, učestalo javljaju zahtjevi za povratom *starih pravica*. Protiv okrnjivanja pravnog statusa te nametanja novih naturalnih i još više radnih obveza morali su se boriti čak i neki slobodni kraljevski gradovi i trgovišta s kraljevskim povlasticama, a da ne govorimo o purgarima iz vlastelinskih trgovišta i ostalim podložnicima. Da bi stekli željeni pravni status, neki su čak i izmišljali nikada dane povelje. Upravo je groteskan jedan slučaj iz Turopolja gdje su oko 1770. nastali sporovi oko jednog slučajno nađenog

rimskog kamenog spomenika: “(...) jer su plemeniti seljaci turopoljski bili uvjereni da su na njemu zapisane njihove stare pravice.”¹

Poznato je da su Varaždinske Toplice još početkom 12. st. postale posjedom Zagrebačkog kaptola. Ovo se vlastelinstvo uvećavalo kasnijim darovanjima da bi konačne granice dobilo 1500. godine. Kaptolskom poveljom iz 1420. naselje Varaždinske Toplice postaje vlastelinsko trgovište (purgarija). Time su Topličani postali građani (cives), a u vremenu refeudalizacije uspjeli su obraniti ovaj status.² Zagrebački kaptol ishodio je od više vladara sajamske povlastice za svoje trgovište Toplice. Topličani su svojatali ove povlastice i tumačili ih vrlo široko kao svoje *stare pravice*. Božena Filipan u svojoj knjizi, kolokvijalno rečeno, nastavlja borbu nekadašnjih Topličana za željeni pravni status Toplica. Kod toga se poziva na navedene sajamske povelje i iz njih izvodi nepripadajuće zaključke. Donoseći u 1. sv. brojne dokumente, među njima i sajamske povlastice. Božena Filipan donosi i povelju kralja Ferdinanda II. iz 1627. gdje stoji da se godišnji sajmovi u Varaždinskim Toplicama održavaju “(...) posvema s istim slobodnostima i povlasticama uz koje se održavaju godišnji sajmovi u slobodnim gradovima, trgovištima i selima.” (1. sv, str. 114). U komentaru Božene Filipan (1. sv, str. 116.) stoji da se time Toplice “(...) izjednačuju s pravima ostalih kraljevskih gradova i trgovišta, što znači da su **Toplice poveljeno trgovište, a ne obična purgarija**” (podebljala B. F.). Na to se nadovezuje besmislica: “Ipak, trgovište je i nadalje ostalo u sastavu vlastelinstva jer kraljevskom povlasticom građani nisu primili neki novi posjed”. Gotovo istim riječima o tome piše i na str. 174 - 175. Uzrok ostajanja “poveljenog trgovišta Toplica” u okviru vlastelinstva ovaj put je “(...) ovisnost o kaptolskoj upravi nad vlastelinskim posjedima na području cijelog vlastelinstva.” Dakle, još jedna besmislica! Po treći put Božena Filipan zlorabi Ferdinanda II. na str. 178 - 179. Ponavljajući već dvaput navedeno, autorica poentira: “Ali zbog naprijed navedenog vazalnog odnosa predijalaca i slobodnjaka toplička se općina nije izdvojila iz vlastelinstva, a poveljeno se trgovište razvijalo u specifičnim uvjetima.” Naposlijetku o pravnom statusu Varaždinskih Toplica u epohi feudalizma, B. Filipan piše u zaključku 1. sv, str. 268: “Iako su Varaždinske Toplice najstarije poveljeno trgovište sa sukcesivnim kraljevskim poveljama, građani nisu ostvarili status slobodnoga kraljevskog trgovišta jer nikada nisu kraljevskom donacijom primili i poseban gradski teritorij. Zbog toga se **topličko poveljeno trgovište** (podebljala B. F.), a ne purgarija, razvijalo pod specifičnim uvjetima.” U produžetku Božena Fili-

¹ Ivica DEGMEĐIĆ, *Sadržaj antiknih kamenih spomenika nađenih u Zagrebu i okolici*, Stari i novi Zagreb, sv I. (gl. ur. Franjo Buntak), Muzej grada Zagreba, Zagreb, 1957, 96.

² Stjepan HAJDUK (koautor Ante LUETIĆ), *Povijest naselja i razvoj balneološko - medicinske djelatnosti u Varaždinskim Toplicama*, Varaždinske Toplice, 1981.

pan još jednom ističe da su spomenutom Ferdinandovom poveljom “(...) građani izjednačeni s pravima građana slobodnih kraljevskih gradova i trgovišta.” Dakle, po Boženi Filipan, pravni status nekog naselja određuje se sajamskom povlasticom! I još jedna nelogična tvrdnja ove autorice: iako su Toplice “poveljeno trgovište” (što bi značilo da su tobože dobile kraljevske povelje), trgovište ipak, zbog nekih čisto besmislenih razloga ostaje u sastavu vlastelinstva! Zna li Božena Filipan da je ovo *contradictio in adiecto* odnosno *oksimoron*. Ovdje se, dakle, miješaju krivotvorenje povijesti, nelogično zaključivanje i svojevrsna povijesna naiva.

U 2. sv. Božena Filipan više ne izvodi pravni status Toplica iz spominjane Ferdinandove povelje. Ona na str. 117. ponovo donosi cjelovit prijevod ove povelje, ali u svojem komentaru tvrdi da se ova povelja odnosi na tobožnje uključivanje ovdašnjeg lječilišta u tržišnu privredu. Međutim to ne znači da je Božena Filipan odustala od manipulacije pravnim statusom Toplica. Tako u zaključku (str. 283) o već spominjanoj povelji iz 1420. kaže: “Kaptolskom povlasticom potaknut je proces razvoja građanskog staleža u trgovištu, ali trgovište Toplica, poveljeno povlasticama vladara, razvijalo se u specifičnim uvjetima.” Naravno da povijest feudalizma ovakav slučaj ne poznaje. Što pak se tiče stanovnika vlastelinskog trgovišta Varaždinske Toplice, Božena Filipan ih uporno naziva *slobodnjacima*. Pri tome u potpunosti ignorira povijesnu činjenicu da su slobodnjaci kmetovi oslobođeni feudalne rente ili njenih dijelova zbog obavljanja različitih službi u vlastelinstvu.³ U 1. sv. knjige Božene Filipan na str. 122. stoji da su 1420. “(...) građani (...) postali slobodnjaci.” Na str. 163 stoji da su prijašnji slobodnjaci prikazani kao kmetovi te na str. 165 da je bivšim građanima slobodnjacima ostala samo sloboda seljenja. I na str. 167 Topličani su slobodnjaci. Drugi svezak knjige također ne oskudijeva na slobodnjacima (str. 16, 57, 120 i 123). Niti zaključak 2. sv. ne može bez slobodnjaka: na str. 283 stoji da su 1420. “građani (*cives*) stekli status slobodnjaka,” a na str. 284 da je sredinom 17. st. “toplička općina slobodnjaka sačuvala status trgovišta.”

Izmišljanje kaštela u Svibovcu Topličkom

Božena Filipan je hrvatsku povijest “obogatila” jednom nikada postojećom utvrdom: *izmišljenim kaštelom u selu Svibovcu Topličkom*, četiri kilometra istočno od Varaždinskih Toplica. Priča o tome počinje kada je Božena Filipan svojedobno u knjizi Josipa Buturca našla navod da je početkom 16. st. zbog opasnosti od Turaka arhiv Čazmanskog kaptola zajedno s

³ Josip ADAMČEK, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća*, Zagreb, 1980, str. 697–698.

dragocjenostima prenesen u “tvrđavu Svibovec kod Varaždinskih Toplica.”⁴ Arhivist i crkveni povjesničar Josip Buturac nije znao za kaštel Svibovec koji se nalazio sjeveroistočno od Čazme, južno od (kasnijeg) Bjelovara, uz rijeku Česmu kraj sadašnjeg naselja Narta. Taj kaštel, koji je naznačen na brojnim starim kartama, ušao je u povijest Čazmanskog kaptola i Vojne krajine. Odavno ga više nemam a i sam toponim Svibovec ovdje je zaboravljen. Buturac je znao za Svibovec kraj Varaždinskih Toplica zato što je tamo sjedište katoličke župe pa je zbog neznanja tamo preselio kaštel Svibovec. Istovjetno se dogodilo uglednom klasičaru Veljku Gortanu koji je pišući o znamenitom Baltazaru Patačiću, a ne znajući za Remetinec kod Novog Marofa, napisao da je B. Patačić pokopan u Remetincu kod Zagreba.⁵ Svatko tko kritički misli, a poznaje povijest Varaždinskih Toplica, zaključio bi da je Buturac pogriješio. Kaštela u Svibovcu Topličkom nema niti u jednom dokumentu niti staroj karti, ne spominje ga nijedan autor koji se bavio poviješću Varaždinskih Toplica i povijesnim utvrdama, nema ga ni u pučkoj predaji. Međutim, Božena Filipan je oduševljeno prihvatila Buturčevu pogrešku i odlučila naći dokaze za postojanje kaštela u Svibovcu Topličkom. Najprije je za nepostojeći kaštel našla dva tobožnja kartografska dokaza. Prvi je zapadni dio trodijelne karte Jugoslavije koja ilustrira članak “Gradovi (burgovi)” u Enciklopediji Jugoslavije. Tu je stvarno uz rijeku Bednju između Bele i Ludbrega stavljen znak kaštela koji više ne postoji. Očita je nedovoljna kompetentnost i nedostatak kritičnosti kod sastavljača ove karte koji kaštel Svibovec stavlja uz Bednju gdje ga nikada nije bilo, dok zbiljski kaštel uz Česmu stavlja pod upitnik. Uz to, kaštel u Varaždinskim Toplicama uopće ne stavlja na kartu! Drugi kartografski dokaz trebala bi biti Wincklerova karta iz 1639. gdje je, po tvrdnji Božene Filipan, taj kaštel tobože naznačen topografskim znakom utvrde uz vojničku cestu. Spomenuti “kartografski dokazi” oboreni su još 2002. nakon što ih je Božena Filipan iznijela na jednoj arhivskoj izložbi u Varaždinu.⁶ Međutim, Božena Filipan i dalje ustrajava na tome. Tako u njezinoj knjizi u 2. sv., str. 79 stoji da je na karti iz 1639. Svibovec Toplički naznačen “topografskim znakom već ruševnog kaštela.” Ista se tvrdnja također navodi na više mjesta u 1. i 2. sv. Svatko može vidjeti na reprodukciji spomenute karte (1. sv. str. 260. i 2. sv. str. 276., kao i u ovom kritičkom osvrtu) da uz vojničku cestu od Toplica (Toplitz) do Drenovca (Trenovez) nema nikakvog topografskog znaka. U knjizi o kojoj je riječ Božena Filipan je uložila silan trud da pribavi i dokumentarne dokaze za postojanje kaštela u Svibovcu Topličkom. S obzirom

⁴ Josip BUTURAC (koautor Antun IVANDIJA), *Povijest katoličke crkve među Hrvatima*, Zagreb, 1973.

⁵ *Hrvatski latinisti II.*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 3, Zagreb, 1970, 169.

⁶ Stjepan HAJDUK, *Pogrešno smještanje kaštela Svibovec u Svibovec Toplički*, Varaždinske vijesti, 5. lipnja 2002.

na to da je područje na kojem se navedeno selo nalazi još 1225. ušlo u sastav topličkog vlastelinstva Zagrebačkog kaptola, Božena Filipan je relativizirala dio znanstvenog doprinosa Lelje Dobronić (vidi 2. sv., str. 16 i 77).⁷ Time je na istočnom rubu topličkog vlastelinstva stvorena jedna enklava u koju je Božena Filipan s jugoistoka stare Križevačke županije prebacila pravi povijesni posjed i kaštel Svibovec, sa svim pripadajućim dokumentima i događajima koji su se tamo zbivali do pada Čazme pod Turke. Godine 1628. Čazmanski kaptol, koji se nikad nije vratio u već oslobođenu Čazmu, traži da mu bude vraćen Svibovec koji je u međuvremenu uklopljen u Vojnu krajinu, ali bez uspjeha. Naravno da Božena Filipan smatra da se ovo traženje odnosi na Svibovec Toplički.

Svi navodi Božene Filipan da je Svibovec Toplički pripao Vojnoj krajini jesu manipulacije. Razložno pitanje bilo bi: do kada je taj Svibovec krajiški? Kada je (konačno) ušao u sastav topličkog vlastelinstva? Naravno da Božena Filipan ovakva pitanja ne postavlja. Ona se vrlo elegantno riješila tobožnjeg kaštela tako da je isti na karti iz 1639. ruševina i kasnije srušen. To je morala učiniti jer na Glavačevoj karti iz 1673. nema nikakvog kaštela, nego samo oznaka kapele *3 Reges*. Glavačevu pogrešku što je navedeno stavio na lijevu stranu Bednje, Božena Filipan u 1. sv., str. 201 tumači ovako: to je "topološki krivo, ali ne i politički ako bi to trebalo značiti teritorijalnu pripadnost Varaždinskom generalatu u Varaždinskoj županiji." Mislim da nije potrebno komentirati ovaj navod prepun nelogičnosti i činjenične netočnosti. Sve manipulacije Svibovcem Topličkim naposljetku obara činjenica koji iznosi Tkalčić da se 1617. u Varaždinskim Toplicama sudi nepokornim kaptolskim podložnicima među kojima su i stanovnici Svibovca.⁸ Paradoksalno je da Božena Filipan prenosi ovaj Tkalčićev navod (1. sv. str. 171; 2. sv. str. 124) ne uočavajući da to ruši sve njezine konstrukcije s tobožnjim kaštelom, Čazmanskim kaptolom i Vojnom krajinom u Svibovcu Topličkom.

Preuveličavanje uloge Varaždinskih Toplica u hrvatskoj povijesti

Čitajući knjigu Božene Filipan možemo (kolokvijalno rečeno) zaključiti da se autorica bori za bolju prošlost Varaždinskih Toplica. Naime, Božena Filipan sustavno preuveličava ulogu ovoga gradića u hrvatskoj povijesti. Vezano na to, osvrćem se samo na tri tematske cjeline.

⁷ Lelja DOBRONIĆ, *Topografija zemljišnih posjeda Zagrebačkog malog kaptola prema izvorima XIII. i XIV. stoljeća*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti knjiga 286, 171 – 256.

⁸ Ivan TKALČIĆ, *Sumporne toplice kod Varaždina u Hrvatskoj (Varaždinske Toplice)*, Zagreb, 1869, 89 – 90.

Vojno –strateško značenje Varaždinskih Toplica

Po Boženi Filipan termalno kupalište u Varaždinskim Toplicama imalo je u srednjem vijeku veliko vojno –strateško značenje, a vlastelinstvo Toplica znatnu ulogu u obrambenom sustavu Hrvatske za vrijeme turskih i građanskih ratova (vidi u II. dijelu 2. sv. str. 41-149). Činjenica je da u Varaždinskim Toplicama nije nikada bila nekakva značajna vojna posada. Jedino je u 16. st., u vremenu najjačih turskih naleta, ovdje bila privremeno stacionirana posada od nekoliko desetaka haramija. Međutim, u 17. st., kada je Vojna krajina već ustrojena, krajiške posade ovdje nema. Zato nikakvu realnu podlogu nema tvrdnja Božene Filipan (2. sv. str. 123) da “Varaždinske Toplice imaju u 17. st. izuzetan položaj zbog privatnog kaštela Zagrebačkog kaptola s vojnom posadom u Slavonskoj krajini.” Isto tako otpada i tvrdnja iz 2. sv. str. 127 da su “stacioniranoj krajiškoj vojsci u Varaždinskim Toplicama bili podložni kaptolski kaštelani i stražari.” Što se tiče utvrda u Varaždinskim Toplicama, postojao je kaptolski kaštel u koji je bila uklopljena župna crkva. Početkom 17. st. kaštel je bio u lošem stanju pa je tada popravljen i dograđen, a koncem istoga stoljeća pretvoren u barokni dvorac (sadašnji Stari grad). Osim toga, na istočnoj strani Toplica, na istaknutom platou oko kapele Sv. Duha bio je omanji promatračko - obrambeni punkt. To je sve, ali za Boženu Filipan nedovoljno. Zato je povezala spomenuta utvrđenja pri čemu je najviši i najdulji toplički potporni zid pretvorila u *južni bedem* (vidi fotografiju u 2. sv. str. 148). Naime, jezgra Varaždinskih Toplica je na padini brijega pa tu ima više potpornih zidova. Nadalje, podaleko od kaštela izmislila je *sjevernu kulu* (vidi 1. sv. str. 219 i 2. sv. str. 179, 181, 183 i 280). Tu navodnu sjevernu kulu povezala je sa Sv. Duhom tobožnjim nizom utvrđenih kuća u Ulici braće Radić (vidi fotografiju u 2. sv. str. 148). Sjevernu kulu spominje i u zaključku 2. sv. str. 284 uz vještu konstataciju: “Ova činjenica zahtijeva stručnu revalorizaciju topličkog obrambenog sklopa “ (to isto već je rekla dvaput u 2. sv. str. 179 i 181). Da bi ovo izmišljanje dobilo nekakvu faktičnu potvrdu, Božena Filipan se služi *neistinitom tvrdnjom* (sv.2. str. 179): da je zgrada kule “(...) uočljiva zapadno od novopodignutog hotela Josipova kupelj na arhivskoj razglednici *Pogled s Tonimira na dolinu Bednje*. Obzirom na to da je spomenuti hotel dovršen 1909., a razglednica je iz 1921. godine, onda bi tu kulu, da je stvarno postojala, morao vidjeti i evidentirati Josip Čabrian koji je, uz ostalo, bio najbolji poznavalac fortifikacija i cjelokupne graditeljske baštine Varaždinskih Toplica.⁹ Međutim dok je kartu iz 1639. lako naći u oba sveska ove knjige, sa spomenutom razglednicom je teži slučaj. Kao prvo, ona nema naziv koji joj Božena Filipan daje, nego je na čelnoj strani otisnut loše formuliran naziv: *Pogled s Tonimira na topličku goru Ljubelj*. Nadalje, reprodukciju ove razgled-

⁹ Josip Čabrian, mr. ph. (1898 – 1969), toplički ljekarnik i polihistor, osnivač i prvi voditelj Zavičajnog muzeja Varaždinske Toplice.

nice autorica ne donosi na stranici gdje je o tome riječ, već dosta prije (2. sv. str. 163). Naposljetku, reprodukcija je malih dimenzija (4,5 x 7 cm), k tome i crno - bijela pa neupućen čovjek može tu malošto razabrati.

Povijest lječilišta u Varaždinskim Toplicama

Topličko termalno kupalište, koje je već od pretpovijesti djelovalo kao lječilište, najznačajniji je segment povijesti Varaždinskih Toplica. Međutim, Božena Filipan to obrađuje nedovoljno, često proizvoljno i uz brojna pretjerivanja i preuveličavanja. Poznato je da su sve do 1820. jedino, uvjetno rečeno, medicinsko osoblje tu bili domaći barbiri – kaptolski podložnici koji su se uz zemljoradnju bavili ukonačivanjem kupališnih gostiju i barbirenjem ili *šrefanjem*. To je bilo liječenje ventuzama – puštanje kapilarne krvi pomoću rogova, a obavljalo se u termalnim kupeljima. U pogledu liječenja, srednji vijek je praktično trajao sve do 1820. godine, a moderno kupališno lječilište i moderni zdravstveni turizam imaju svoj rođendan 1. svibnja 1820. godine. Toga je dana toplički provizor (upravitelj kaptolskog vlastelinstva) sklopio ugovor s varaždinskim magistrom kirurgije Adamom Beilom, čime konačno lječilište dolazi pod liječnički nadzor. Također je istoga dana sklopljena pogodba s barbirimama čime je uvedeno prvo djelotvorno ograničenje barbirenja i započeto suzbijanje barbirskih zloporaba.¹⁰ Po pisanju Božene Filipan (2. sv. str. 71) toplički barbiri već početkom 17. st. rade u kupalištu pod nadzorom ranarnika/ kirurga. Nešto dalje (str. 120) stoji da je u kupalištu djelovao liječnik (kirurg/ ranarnik). Kako se ovi navodi mogu slagati s povijesnom činjenicom da u drugoj polovini 18. st. dr. J. B. Lalangue ne uspijeva u pokušaju da se u Varaždinskim Toplicama namjesti ispitani ranarnik koji bi nadzirao barbire te sprečavao njihove zloporabe. Dobro upućeni Janko Barle o tome kaže: “Tako je liepi predlog Lalangueov zaspao i toplički barbiri su kao i do sada gospodovali u Toplicama.”¹¹ Evo što je o barbirimama kazao Josip Čabrian: “Barbiri su radili u Toplicama bez ikakve kontrole, pa kako su imali interes da svakom bolesniku što više rogova apliciraju, to se događalo, da je mnogo bolesnika umrlo zbog prevelikog gubitka krvi ili od bolesti zbog kojih bolesnici nisu smjeli ulaziti u vruću kupku.”¹² Naravno da Božena Filipan ne iznosi ove (i njoj dobro po-

¹⁰ Stjepan HAJDUK (koautor Ante LUETIĆ), *Povijest naselja i razvoj balneološko – medicinske djelatnosti u Varaždinskim Toplicama*, Varaždinske Toplice, 1981; Stjepan HAJDUK *Prva ograničenja barbirenja u Varaždinskim Toplicama*, KAJ XXVIII, Zagreb 1-2/1995, 65-79; Stjepan HAJDUK *Od kupališnog lječilišta do moderne bolnice u Varaždinskim Toplicama*, Varaždinske Toplice, 2007, 13.

¹¹ Janko BARLE, *Nekoliko povjestnih crtica o Varaždinskim Toplicama*, Liečnički viestnik 1904, Zagreb, 363.

¹² Josip ČABRIAN, *Pregled povijesti Varaždinskih Toplica*, 2. izdanje, Varaždinske Toplice, 1973, 24.

znate) povijesne činjenice jer bi to narušilo njezine konstrukcije. Ona pak navodi (2. sv. str. 8) da su 1709. Toplice predstavljene europskom tržištu, dok je u 1. sv. str. 179 otišla još dalje: da "(...) kaptolska kupališna uprava već početkom XVIII. st. sudjeluje ponudom na svjetskom tržištu." Kupališnu upravu u 18. st. Božena Filipan navodi još na nekoliko mjesta. Međutim, ista je ustanovljena tek iza 1820. godine. I dok Varaždinskim Toplicama služi na čast da su pred 1. svjetski rat stale uz bok uglednijih europskih kupališnih lječilišta, kod Božene Filipan to se dogodilo daleko ranije. Naime, u zaključku 2. sv. str. 285 stoji: "Dok Varaždin od slobodnog kraljevskog grada prerasta u glavni grad Hrvatske (...) trgovište Varaždinske Toplice ulazi u red najznačajnijih europskih lječilišta."

Kakvo je bilo stvarno stanje u topličkom lječilištu i to samo godinu prije temeljitog zaokreta 1820. godine, najbolje se vidi iz pisma koje 11. lipnja 1819. Zagrebačkom kaptolu iz Varaždinskih Toplica upućuje Wolfgang Horvath, liječnik iz Nagykanizse. On prikazuje stanje lječilišta na temelju svojeg 15-godišnjeg uvida. Visoko cijeni ljekovitost ovdašnje vode, ali se tuži na žalosno i manjkavo stanje kupališnih zgrada. Također navodi da su mnogi gosti morali otići jer se nije znalo s njima postupati budući da nema ranarnika i liječnika. Nadalje piše kako se na stotine ljudi vodi svaki dan na puštanje krvi, upravo kao u mesnicu, i to bez ikakve liječničke odredbe. Nedostaje čovječnosti, već se samo novac od tolikih siromaka ubire¹³.

Božena Filipan je u 1. sv., ponešto i u 2. sv., donijela mnogo dokumenata od čega neki imaju malo ili čak nimalo neposredne veze s Varaždinskim Toplicama. Međutim ona se uopće ne obazire na spomenuto pismo W. Hovatha niti na makar jedan dokument o topličkim barbirima, a ti su dokumenti vrlo značajni za povijest Varaždinskih Toplica. Ovo izgleda začudno jer Božena Filipan dobro zna da se navedeni dokumenti čuvaju u Zavičajnom muzeju Varaždinske Toplice te da je na temelju njih, ne tako davno, definiran značajan prijelom u povijesti lječilišta u Varaždinskim Toplicama.¹⁴ Prema Boženi Filipan značajnu ulogu u povijesti lječilišta imao je ksenodohium, odnosno hospital i spital, o čemu se opširno raspisala u 2. sv. str. 113 - 116., iako ovaj oblik srednjovjekovne socijalne skrbi nema nikakve veze s termalnim kupeljima koje su funkcionirale kao lječilište. Što pak se tiče barbira koji su vrlo značajni za povijest lječilišta, osim već spomenutog, Božena Filipan kaže još samo da su to obrtnici udruženi u barbirski ceh (2. sv. str. 71). Ovaj navodni ceh spominje se u samo jednom dokumentu: u barbirskom zahtjevu iz 1850. da se *zopet barberski ceh upelja*. Navedeno je odvjetnička doskočica: da se nanovo uvede ono čega nikad

¹³ Janko BARLE, nav. dj., 367. Imao sam uvid u kopiju pisma Wolfganga Horvatha čiji se original čuva u Kaptolskom arhivu u Zagrebu (op. a.).

¹⁴ Stjepan HAJDUK *Prva ograničenja barbirenja u Varaždinskim Toplicama*, KAJ časopis XXVIII, Zagreb 1-2/1995, 65-79.

nije bilo. Božena Filipan morala bi znati da nikakva organiziranost podložnika nije mogla postojati bez vlastelinovog dopuštenja. Napominjem da se 16 barbira u pogodbi iz 1820. navode kao *Podlosniki y Barberi Toplichki*. Dakle, barbirski ceh u Varaždinskim Toplicama ne samo da nije postojao, nego nije niti mogao postojati!

Školstvo u Varaždinskim Toplicama

U knjizi Božene Filipan posebno su znatna preuveličavanja uloge Varaždinskih Toplica u povijesti hrvatskog školstva. Međutim, Varaždinske Toplice u tom pogledu nisu ništa posebno među trgovištima u srednjovjekovnoj Slavoniji i *ostacima ostataka* Hrvatske, kao i u kasnijim razdobljima. Tvrdnje o iznimnoj ulozi ovoga gradića u hrvatskom školstvu počinju s Tkalčićevim navodom "(...) da je već oko 1480. u Toplicah utemeljena i pučka učiona sa svojim učiteljem (scholasticus), kojega je župnik uzdržavao."¹⁵ Na Tkalčića se svojedobno nadovezao Josip Čabrian,¹⁶ a Božena Filipan je konstruirala navodni toplički petstoljetni školski kontinuitet,¹⁷ Ove konstrukcije Božene Filipan osporene su već 1983. i 1985. godine, ali autorica ostaje uporna.¹⁸ Tako u knjizi o kojoj govorimo, uz ostalo i dalje tvrdi (sv. 2. str. 157 i 158) da je u Varaždinskim Toplicama postojala nekakva *stara narodna zaklada za učitelja*. Po tome bi ispadalo da je sam narod, bolje rečeno podložnici, zasnovao neki fond za izdržavanje učitelja. Ne samo da su podložnici (tobože) dragovoljno izdržavali školnika, nego su u okviru vlastelinstva imali slobodu samoorganiziranja. Naravno, ništa od toga. Termin *fundatio a populi* iz zapisnika kanonskih vizitacija treba prevoditi kao *zaklada od naroda*, a ne kao narodna zaklada. Taj termin stvorili su neki vizitatori i time eufemistički nazvali godišnji kvantum naturalija i pokoji novčić što su podložnici morali davati za izdržavanje školnika. Drugi pak vizitatori, koji su bili realniji bilježe u takvom slučaju da nikakve zaklade za učitelja nema. Naravno, pravu zakladu za učitelja mogao je zasnovati samo vlastelin, što je u Varaždinskim Toplicama Zagrebački kaptol 1765. zaista napravio. Svojevrsan vrhunac u preuveličavanju tobože povezanih dviju sastavnica topličke povijesti Božena Filipan ostvaruje u zaključku 2. sv. str. 285. Već je ranije rečeno da se tu iznosi tvrdnja kako su u drugoj polovini

¹⁵ Ivan TKALČIĆ, nav. dj. 93.

¹⁶ Josip ČABRIAN, *Referat povodom 475. godišnjice škole u Varaždinskim Toplicama*, Varaždinske Toplice, 1955, rukopis u Zavičajnom muzeju Varaždinske Toplice.

¹⁷ Božena FILIPAN, *Pet stoljeća narodne prosvjete i školstva u Varaždinskim Toplicama*, Zagreb, 1980.

¹⁸ Stjepan Hajduk, *Novi pogledi na prošlost škole u Varaždinskim Toplicama*, Gesta 15 – 16/1983, Varaždin, 1983.

Stjepan HAJDUK, *Prilog istraživanju povijesti školstva u Varaždinskoj županiji*, Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin br. 7, Varaždin, 1985, 108.

18. st. Varaždinske Toplice ušle "(...) u red najznačajnijih europskih lječilišta." Na ovo nadovezuje slijedeću tvrdnju: "Takve okolnosti zahtijevale su **osposobljenu radnu snagu** (podebljao S. H.) kakvu osigurava reformirano školstvo za koje se osniva vlastelinska zaklada i otvara 1779. (...) trivijalna škola." Kakvo je stanje bilo u lječilištu još 1819. godine, vidjeli smo iz pisma W. Horvatha. Jedina radna snaga tu su i dalje bili barbiri za koje još u dvadesetim godinama 19. st. znamo da se potpisuju isključivo znakom križa.

Povijesna naiva

Knjiga Božene Filipan nema konzistentnosti, već je sastavljena od raznovrsnih dionica. U 1. sv. najvećim su dijelom dokumenti/ povijesni izvori na latinskom s prijevodom na hrvatski te autoričinim analizama i komentarima. Dalje su prikazi naselja Varaždinskih Toplica i prilježćih sela. Tu je i nekoliko povijesnih karata. Drugi svezak djeluje konzistentnije i to bi trebao biti pregled topličke prošlosti od paleolitika do naših dana. Međutim, u 2. sv. na mnogo mjesta stoji ono što je već rečeno u prvom svesku. Tu se također donosi po drugi put, nekoliko povijesnih dokumenata i karata. Želeći smjestiti Varaždinske Toplice u općehrvatski povijesni kontekst, autorica se prepustila preopširnom i često nepotrebnom pričanju i prepričavanju. Kad bi se drugi svezak umanjio na polovicu, ništa se ne bi izgubilo. Vrlo su zanimljivi i omjeri prikaza pojedinih tema. Drugi svjetski rat sveden je na svega dvije i pol stranice, dok se dvostruko više prostora dalo sadašnjoj školskoj zgradi. Recimo još da se u 2. sv. str. 206 - 208 donose tri posuđena napisa koji bi spadali jedino u nekadašnje pučke kalendare.

Već je navedeno da Božena Filipan ne barata ispravno nekim osnovnim historijskim pojmovima. Na zaprepaštenje svakog poznavatelja povijesti ona u povijest Varaždinskih Toplica uključuje *haračlije*! Naravno da ovih izvan granica Osmanskoga carstva nije moglo biti, ali kod Božene Filipan sve je moguće. U 2. sv. str. 89 navodi se da oko 1545. "(...) upletenost vojnih vlasti u tobožnju zaštitu kaptolskih dragocjenosti pred Turcima ukazuje na mogući dosluh s turskim haračlijama radi podjele plijena." Tu je riječ o arhivu i dragocjenostima Čazmanskog kaptola u kaštelu Svibovec kojega, kako je već rečeno, Božena Filipan smješta kraj Varaždinskih Toplica. Iz naslova na str. 102. saznajemo da su postojali i *domaći haračlije*. Tko su to bili saznajemo na istoj stranici. Naime, 1540. Ivan Ungnad je "(...) u službu uzeo 250 hrvatskih martologa ili haramija/ haračlija." Božena Filipan na nekoliko mjesta ističe kako se služila raznim metodama i pristupima, posebno pak onima koje proizlaze križanjem povijesti s psihologijom. Na više mjesta ona se poziva na kauzalnu metodu, interdisciplinarnost i psihohistorijske pristupe. Zahvaljujući tome ona ne iznosi samo ono što se

stvarno dogodilo, već i ono što se moglo dogoditi. A takva domišljanja, često vrlo naivna, Božena Filipan nam prezentira kao povijesne činjenice. Tako, uz ostalo, saznajemo (2. sv. str. 60 - 63 i 283) da je 1245. u Varaždinskim Toplicama boravio kralj Bela IV. Također, što bi po Boženi Filipan trebalo biti važno za povijest Varaždinskih Toplica, da je kraljica Barbara Celjska, žena kralja Sigismunda, bila priznata u krugu alkemičara te da je zanemaren njezin (navodni) doprinos "(...) poticaju istraživanja rudnih sirovina u Kalničkom gorju, kao i najstarija eksperimentalna istraživanja sumpora u vodi topličkog termalnog vrela." (2. sv. 66). Kao primjer kauzalne analize, uz naivno rezoniranje, navodim primjer iz 2. sv. str. 103-104. Tu Božena Filipan iznosi, prema Vjekoslav Klaiću, da su 1545. Turci provalili u Hrvatsku, krenuli od Ivanića prema Varaždinu, utaborili se po bregovima kraj Varaždinskih Toplica i zatim krenuli prema Zlataru. Ovakvo kretanje turske vojske za Boženu Filipan je nelogično pa je odlučila da kauzalnom analizom razriješi problem koji je sama izmislila. Prema njoj bio je to ciljani turski pljačkaški pohod za dragocjenostima Čazmanskog kaptola koje su trebale biti vraćene u kaštel Svibovec (po B. F. kraj Varaždinskih Toplica). Za promjenu pravca turskog pohoda Božena Filipan pretpostavlja "(...) da je uhodarska služba mogla dojaviti kako dragocjenosti još nisu vraćene u Svibovec pa bi navala na kaštel bila beskorisna." Zato Turci brzo kreću prema Zlataru gdje boravi nekakav Poljičan koji je navedene dragocjenosti trebao vratiti u Svibovec. Na putu prema Zlataru Turci su se u Konjščini sukobili s vojskom bana Nikole Zrinskog. Turci su na prijevaru razbili banovu vojsku, ali nisu napali kaštel u koji se ban sklonio, niti pak produžili prema Zlataru, već se vratili u Bosnu. Prikaz navedenog turskog pohoda Božena Filipan završava nimalo logičnom rečenicom: "Opisani način okršaja u Konjščini može se protumačiti kao osobni begovski obračun s banom Zrinskim i njegovim domaćim haračlijama, a za njihovu ulogu u prisvajanju dragocjenosti - s jasnom porukom za buduće osvete."

Daleko bi me odvelo da iznesem najveći dio onoga što u knjizi Božene Filipan zahtijeva kritički osvrt. Stoga ću još samo navesti da autorica koristi etimologiju (vidi 2. sv., str.22-23, 25, 43, 46). Nisam dovoljno stručan procjenjivati valjanost iznesenog na navedenim stranicama, ali korištenje etimologije u 1. sv. str. 232-240 nedvojbeno pokazuje da bi za Boženu Filipan bilo najbolje da se etimologijom ne koristi. Tu je autorica prikazala četiri sela istočno od Varaždinskih Toplica, koja pripadaju svibovečkoj župi: Svibovec, Jalševac, Leskovac i Drenovec. Domaći ljudi ovu župu zovu *drvena fara*, jer je svakome jasno da su navedena sela dobila ime po drveću: svibu, jalši (johi), lijeski i drijenu. Naravno da Božena Filipan rezonira drugačije! Ona navodi da se u imenu Svibovec "razabire praslavenska riječ *svin/ slavan*." Što se tiče Jalševca "ime mu je slavenskog podrijetla u značenju *jalov/ neplodan*," Leskovcu ime dolazi "od riječi *les/ šuma*." Što se tiče Drenovca,

ime sela i istoimenog potoka “praslavenske je osnove od *drijeti/ derati*, a manje je vjerojatno da bi ono bilo vezano za drvo drijen.”

Zaključak

U ovom kritičkom osvrtu nedvojbeno sam dokazao da Božena Filipan manipulira pravnim statusom Varaždinskih Toplica u feudalizmu. Pri tome iz vladarske povelje izvlači nepripadajuće zaključke čime očito krivotvori povijest. Božena Filipan je uložila silan napor da dokaže kako je pogreška koju je počinio jedan autor kod lociranja kaštela Svibovec zapravo povijesna činjenica. Na kraju sama ruši svoje konstrukcije ne uočavajući paradoks da su stanovnici Svibovca Topličkog 1617. podložnici Zagrebačkog kaptola, a Čazmanski kaptol 1628. traži da mu Vojna krajina vrati posjed i kaštel Svibovec. Božena Filipan preuveličava ulogu Varaždinskih Toplica u hrvatskoj povijesti. Posebno se to odnosi na topličku školu koja tobože ima kontinuitet još od 1480. godine. Nadalje, spomenuta autorica proizvoljno koristi dva povijesna termina: slobodnjaci i haračlije, ne obazirući se na to da su isti u historiografiji čvrsto definirani. Navedimo još i to da nas Božena Filipan uvjerava kako moramo vidjeti ono čega nema: tobožnji topografski znak za kaštel u Svibovcu Topličkom na karti iz 1639. i izmišljenu topličku sjevernu kulu na razglednici iz 1921. godine.

Božena Filipan formalno zadovoljava sve propozicije propisane za znanstveni rad. Međutim, njezina knjiga je samo privid znanstvenoga rada i to vrlo vješto izveden. Moglo bi se reći da je to zapravo svojevrsna povijesna naiva. Ali dok likovna naiva ima svoje mjesto u umjetnosti, povijesnoj naivi u historiografiji ne bi smjelo biti mjesta. Nažalost, zbog naprijed navedenog, nadalje zbog autoričine elokvencije i dopadljive naracije te pohvalnih recenzija, knjiga o kojoj je riječ još će dugo zbunjivati i dovoditi u zabludu one koji se budu njome koristili. Posebno se to odnosi na učenike i studente. Da se moguće štete makar donekle umanje, napisao sam ovaj kritički osvrt i predložio ga za objavu u ovom stručnom Glasilu.

Stjepan Hajduk

DRUŠTVO POVJESNIČARA GRADA VARAŽDINA
I VARAŽDINSKE ŽUPANIJE

UDK 94(497.5-37Varaždin)
ISSN 1848-0837

**HISTORIA VARASDIENSIS
ČASOPIS ZA VARAŽDINSKU
POVJESNICU**

3

VARAŽDIN, 2013.

Nakladnik / Publisher

Društvo povjesničara grada Varaždina i Varaždinske županije

Za nakladnika / For the Publisher

Spomenka Težak

Uredništvo / Editor's board

Sonja Poljak (Ivanec)	Vladimir Huzjan (Varaždin)
Ivan Obadić (Zagreb)	Suzana Jagić (Ivanec)
Spomenka Težak (Varaždin)	Ivančica Jež (Ludbreg)
Hrvoje Petrić (Zagreb)	Siniša Krznar (Ivanec / Zagreb)
Kruno Sudec (Varaždin)	

Kontakti uredništva / Editor's office

Franjevački trg 6, 42 000 Varaždin; tel/fax. 042/658 762

e-mail: historiavarasdiensis@gmail.com

Glavni i odgovorni urednici / Editors in Chief

Hrvoje Petrić, Ivan Obadić

Savjet časopisa / Journal's council board

dr. sc. Juraj Belaj (Zagreb), dr. sc. Neven Budak (Zagreb), dr. sc. Dragutin Feletar (Koprivnica), mr. sc. Ernest Fišer (Varaždin), PhD Zoltán Gőzsy (Pečuh), dr. sc. Željko Holjevac (Zagreb), Siniša Horvat, prof. (Varaždin), dr. sc. Andrej Hozjan (Maribor), Damir Hrelja, prof. (Varaždin), dr. sc. Mira Kolar-Dimitrijević (Zagreb), Miroslav Klemm, prof. (Varaždin), dr. sc. Nevenka Krklec (Varaždin), dr. sc. Mirjana Matijević-Sokol (Zagreb), dr. sc. Janko Pavetić (Varaždin), prof. emeritus Franjo Ruža (Varaždin), akademik Franjo Šanjek (Zagreb), Marina Šimek, prof. (Varaždin), mr. sc. Eduard Vargović (Varaždin), PhD Leopold Toifl (Graz)

Grafički urednik / Graphic editor

Kruno Sudec

Urednik na Portalu znanstvenih časopisa Republike Hrvatske "Hrčak" / Journal editor at "Hrčak" - The Portal of scientific journals of Croatia

Dejan Zadro

Naklada / Copies

200

Priprema i tisak / Layout and Print

Tiskara Zelina d. d. - Sv. Ivan Zelina

Časopis izlazi jednom godišnje. Cijena primjerka iznosi 100 kuna.

Časopis se objavljuje novčanom potporom Grada Varaždina,
i TMT Čakovec

Priprema korica za tisak: Studio Fotak